

Süleymaniye Vakfiyesi (VGMA d. 1390, Kasa No 135 Yeni Tasnif 52, 16. Yüzyıl)

VAKIF

İslam tarihinde dinî ve toplumsal hizmetlerin sürdürülmesi için kurulmuş müessese.

İslam medeniyetinde merkezî bir yere sahip olan vakıf kurumu toplumun ihtiyaç duyduğu farklı alanlardaki hizmetlerin sürdürülmesi için gerekli alt yapıyı sağlayan bir kurumsal yapı oluşturmuştur. Vakıf sistemi ile sağlanan imkânlar vasıtasıyla dinî ve kültürel hizmetler, eğitim hizmetleri, hayır hizmetleri, sağlık hizmetleri ve bayındırlık işleri gibi alanlarda toplumsal hayatta ihtiyaç duyulan hizmetlerin sağlandığı görülmektedir. İslam toplumlarında sayılan bütün bu hizmetlerin kaynağı daha çok idarî açıdan bağımsız ve iktisadî açıdan kendine yeterli bir sistem oluşturan vakıflar aracılığıyla temin edilmiştir. Vakıf sisteminin en önemli ve öncelikli hizmet alanı ise her zaman için eğitim olmuştur. Vakıf destekli olarak kurulan ve faaliyetlerini sürdüren her seviyedeki eğitim kurumu asırlar boyunca İslam toplumlarının yetişmiş insan ihtiyacının karşılanmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

Malî açıdan bakıldığında vakıfların iki önemli kaynaktan desteklendiği görülmektedir. Özellikle selâtin vakıfları olarak adlandırılan ve başta hanedan mensupları olmak üzere devlet ricali tarafından kurulan vakıfların önemli bir kısmı devlete ait kaynaklardan yapılan tahsislerle oluşturulmaktaydı. *İrsâdî vakıflar*, *tahsisat vakıfları* veya *gayrisahih vakıflar* gibi çeşitli şekillerde adlandırılan vakıfların en temel özelliği devletin yapması gereken birçok hizmetin tahsis edilen kamu kaynaklarıyla ve

vakıf adı altında ifasıdır. Bu şekilde vakıf kurulması usulü yönetici zümrelerin benimsediği ve sürdürdüğü bir gelenek haline gelmiş, bu yolla şehirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmıştır. Bu kapsamda şehir hayatının gerektirdiği alt yapı ile sosyal hayatta ihtiyaç duyulan çeşitli kurumsal yapılar vakıflar yoluyla tesis edilmiştir. Bu kapsamda dinî hizmetler, ilmî kurumlar, sağlık kuruluşları ve eğitim kurumları vakıf sistemi içinde hayata geçirilmiştir. Osmanlı şehirlerinde dikkat çeken ve başta padişahlar olmak üzere hanedan mensuplarının ve devlet ricalinin yaptırdığı külliyeleler daha çok bu gibi tahsislerle oluşturulmuş ve hizmetlerini bu tahsislerden elde ettikleri kaynaklarla devam ettirmişlerdir.

Vakıfların asıl kaynağını ise kişisel mülkiyete konu olan mal varlıkları oluşturmaktaydı. Fertler sahip oldukları malî kaynaklarla ve hayır yapma amacıyla vakıflar oluşturmakta ve bu yolla sisteme katkı sağlamaktaydı. Vakıf sisteminin oluşumunda bu kaynağın rolü son derece önemlidir. Tahsisat vakıfları ile karşılaştırıldığında nispeten daha küçük boyutlarda olan bu vakıfların sayıları binlerle ifade edilmektedir. Neticede toplamda çok daha büyük imkânları bir araya getirerek hizmete sunan bir vakıf sistemi ortaya çıkmıştır. Uzun vadede vakıf adı altında bir yandan devlet kaynaklarından yapılan tahsisler, diğer taraftan şahsî servet ve mülklerden yapılan bağışlarla büyüyen hizmet veren muazam bir sistem vücuda getirilmiştir.

Vakıfların kuruluşu doğrudan veya vasiyet yoluyla olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmekteydi. Vakıf kurmak isteyen kişi (vâkıf), hayrat başlığı altında değerlendirilen cami, mektep, medrese, imaret, su yolu, çeşme gibi bir hizmet birimini yaptırarak insanların istifadesine sunmaktaydı. Bu hizmetin sürekliliğini sağlamak için de cari giderlerini karşılayacak mali imkânlar tahsis edilirdi. Bu tahsisler genellikle *akar* (çoğulu *akarât*) denilen ve çoğunlukla ev, dükkân, han, hamam, tarla, çiftlik gibi gelir getirecek gayrimenkullerden oluşurdu. Bunun yanında Osmanlılar'a özgü olarak ortaya çıkan ve XVI. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanan bir uygulama olarak nakit paranın vakfedilmesi de söz konusu olabilmekteydi. Vakfa gelir sağlamak için yapılan bu bağış ve tahsisler vakfı yönetmek için görevlendirilen ve müteveli olarak adlandırılan profesyonel bir yönetici tarafından idare edilirdi. Ayrıca vakfın kuruluş senedi diyebileceğimiz bir belge (vakfiye) düzenlenir ve vakfın işleyişi ile ilgili ayrıntılara vakfiyede yer verilirdi. Vakfın kuruluş amacı, tahsis edilen gelir kaynakları (akarât) ve bunlardan elde edilecek tahminî gelirin miktarı,

vakfın idaresi ve denetimi ile ilgili bütün hususlar kayıt altına alınırdı. Ayrıca vakfın yapacağı hizmetler, çalışanlar ve vakıftan istifade edecek kişilerle ilgili bilgiler de bu kapsamda vakfiyelerde tespit edilirdi. Mahkeme tarafından vakfiyenin tescili ile birlikte vakıf işlerlik kazanır ve hizmet vermeye başlardı. Kuruluşu gerçekleştirilerek faaliyete geçirilen bir vakfın hizmetlerinin prensip olarak süresiz (veya kıyamete kadar) devam edeceği varsayıldı.

Kuruluş amacına uygun şekilde ve nizamnamesi mahiyetindeki vakfiyeye uygun olarak işletilen vakıflar idarî ve iktisadî açıdan bağımsızdı. Hukukî bir gereklilik olmadıkça vakfın işleyişine müdahale edilmez, mütevellî diğer personeliyle birlikte vakfı bağımsız bir şekilde işletirdi. Nâzır adı verilen denetçi ile vakfın denetiminden sorumlu kadının yetkisi ise vakfın usulüne göre ve vakfiyede belirlenen kurallara uygun şekilde yönetilmesini ve kaynaklarının amacına uygun şekilde değerlendirilmesini takip etmekten ibaretti. Etkin bir şekilde gerçekleştirilen bu denetimler yoluyla da vakıf kaynaklarının istismar edilmeden hizmetlerin sürdürülmesi hedeflenmekteydi. Vakıflardan hizmet alanlar (mürtezika) da bu denetim mekanizmasının bir parçası olarak görülür, herhangi bir şikâyet olduğunda veya gerekli durumlarda ilgili merciler tarafından vakfın işleyişine müdahale edilir, ihmal veya suiistimal tespit edilirse bunu önlemeye veya ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler alınırdı. Abbâsîler'deki Dîvânü'l-ahbâs ile Osmanlılar'daki Evkaf Nezareti ise daha geniş bir çerçevede vakıfların denetimini gerçekleştirmekteydi. Bağımsız bir yönetime ve işleyişe sahip olan vakıflar akarattan elde ettikleri gelirlerle kuruluş amaçlarına göre oluşturulmuş olan müesseseleri işletir, çeşitli şekillerde halka hizmet ederlerdi. Her bir vakıf kendi bünyesinde yer alan ve hayrat başlığı altında değerlendirilen hizmet kurumlarının câri giderlerinin vesair finansman ihtiyacının karşılanmasında temel kaynağı oluşturmıştır.

Kamu giderleri içinde eğitim faaliyetleri için yapılan harcamalar önemli bir yer tutmaktadır. Her seviyedeki eğitim kurumunun işletilmesi ve câri giderlerinin karşılanması devletler için önemli bir malî yükü üstlenmeyi gerektirmektedir. Bu noktada kamu dışında oluşturulacak kaynaklar büyük önem arz etmektedir. Geçmişte yaygın bir hizmet ağı oluşturan vakıf sistemi bu açıdan önemli katkı sağlamıştır. İslam toplumlarında kamu kaynakları dışında ve merkezî bütçeden bağımsız bir şekilde oluşturulan vakıf fonlar vasıtasıyla eğitim hizmetlerinin sürdürülmesine imkân sağlayan bir yapı oluşturulmuştur. Eğitim harcamaları bu sis-

tem içinde bütçeden herhangi bir kaynağa ihtiyaç duyulmadan vakıflar tarafından karşılanmıştır. Özellikle nizamiye adı altında teşkilatlı bir eğitim sistemi oluşturan Selçuklular döneminde vakıfların öne çıktığı görülmektedir. Osmanlı eğitim sisteminde de benzer bir yapı oluşturularak eğitim hizmetlerinin finansmanında vakıflardan en geniş şekilde istifade edilmiştir.

Vakıfların eğitim hizmetlerindeki rolü yaygın eğitim ve örgün eğitim şeklinde iki başlık altında değerlendirilebilir. Vakıf sisteminin önemli bir parçası olan cami ve mescitler toplumun her kesiminden insanların ibadet etmenin yanında çeşitli şekillerde eğitim hizmeti aldıkları, hutbe ve vaazların yanında ders ve sohbetlerden istifade ettikleri birer yaygın eğitim kurumu olarak değerlendirilebilir. Özellikle medrese tarzı eğitimin yaygınlık kazanmasından önce cami ve mescitler birer eğitim merkezi olarak kullanılmış, hemen her alanda dersler yapılmıştır. Kahire, Şam, Bağdat gibi ilim merkezlerinde bunun farklı örnekleri görülmektedir. Cami ve mescitlerdeki ders halkalarında dinî ilimlerin yanında edebiyat, tıp, matematik gibi alanlarda derslerin yapıldığına dair sayısız örnek mevcuttur. Tekke, ribat, zaviye gibi adlarla anılan mekânların temel fonksiyonları da yine eğitimle ilgilidir. Özellikle ilgili tarikatın oluşturduğu belli bir usul çerçevesinde sürdürülen manevî/ahlakî ve dinî eğitimlerin yanında dergâhların kültür, edebiyat ve sanat gibi alanlarda da öne çıktığını söylemek mümkündür (bk. Tasavvufî Eğitim).

Vakıf sistemi içinde örgün eğitimin yapıldığı temel kurumlar ise medreselerdir. Müslümanların yaşadığı hemen her yerde çok sayıda medrese kurulmuş ve buralarda asırlar boyunca başta dinî ilimler olmak üzere tıp vb. alanlarda eğitimler sürdürülmüştür. Bu kurumların her türlü ihtiyacının karşılanmasında ve faaliyetlerini kesintisiz bir şekilde sürdürmesinde vakıf sistemi etkin olarak katkı sağlamış, eğitim hizmetleri vakıflar tarafından sağlanan kaynaklarla finanse edilmiştir.

Kuruluşundan itibaren eğitim kurumlarının her türlü finansman ihtiyacını vakıflar karşılamaktaydı. Eğitim kurumlarının kuruluş aşamasında gerekli arazi ve arsaların temini, inşaat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve binaların eğitime hazır hale getirilmesi için önemli kaynaklara ihtiyaç duyacağı muhakkaktır. Vakıf kurucuları ihtiyaç duyulan bu finansmanı sağlayarak eğitim kurumlarını eğitime hazır halde vakıf yöneticilerine teslim etmekteydi. Örnek olarak Kanûnî Sultan Süleyman İstanbul'da yaptırdığı Süleymaniye Külliyesi'nin inşaat gider-

lerinin önemli bir kısmını kendi hazinesinden karşılamıştır. Eğitim kurumlarına ait vakfiyelerde bu açık şekilde ifade edilmektedir. Birçok vakfiyede bu husus “etyâb-ı eksâbından”, “ahlas-ı emvâlin-den” gibi ifadelerle ya da “bina ettiği”, “inşa ettiği”, “bünyâd eylediği” şeklinde dile getirilmektedir.

Eğitim kurumları öncelikli olarak eğitim için tahsis edilecek yapılara ihtiyaç duymaktadır. Bu amaçla kurulan vakıflarda da öncelikle gerekli binaların inşaatlarının yapıldığını söyleyebiliriz. Çoğu zaman müstakil olarak veya farklı hizmet birimlerinin bir arada bulunduğu ve külliye olarak adlandırılan manzumelerin bir parçası olarak eğitim binalarının inşaatlarının gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu kapsamda mektep, medrese, dârüşşifa, dârülkurra ve dârülhadis gibi farklı isimler taşıyan binalar inşa edilir ve ilgili vakfın yönetiminden sorumlu olan mütevellîye teslim edilirdi. Dönemsel ve bölgesel farklılıklar olmakla birlikte genellikle eğitim görece talebelerin ibate yani barınma ihtiyaçları gözetilerek inşa edilen bu yapılarda müderris ve muallimler için tahsis edilen mekânlar ve derslikler de yer almaktaydı. Kimi zaman cami, mescit gibi mekânların derslik olarak kullanıldığı, medrese binalarının ise talebelerin barınması için tahsis edildiği görülmektedir. Özellikle medreselerde veya derslerin yapıldığı camilerin içinde kütüphanelere de yer verilmekteydi. Bu kütüphanelerde daha ziyade eğitim için ihtiyaç duyulan eserler ve kaynaklar bulunmaktaydı. Kütüphanelerin ihtiyaca göre vakıf kurucusu tarafından veya daha sonra başka bağışçılar vasıtasıyla oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Birçok yerde zengin koleksiyonlara sahip müstakil kütüphaneler de oluşturulmuştur. Kuruluş aşamasında ihtiyaç duyulan harcamalar için gerekli finansman genellikle ilgili vakıf kurucuları tarafından sağlanmaktaydı.

Kuruluş çalışmaları tamamlanan eğitim kurumlarının gündelik işleyişleri için de önemli miktarlarda finansmana ihtiyaç duyacakları muhakkaktır. Bu şekilde ortaya çıkan cârî giderlerin içinde başta eğitim işlerini yürütecek muallim, müderris, muid gibi görevlilerin ücretleri olmak üzere destek personeli olarak adlandırılacak hizmet elemanlarına yapılacak ödemeler ve diğer harcamalar sayılabilir. Bunlara ek olarak binaların temizlik, bakım ve tamir gibi ihtiyaçlarından da bahsedilebilir. Ayrıca özellikle öğrencilere yönelik hizmetler, öğrencilerin barınma ve konaklama (iaşe ve ibate) ihtiyaçlarının karşılanması gibi giderler de bu çerçevede zikredilebilir. Bütün bu harcamaları işletme giderleri olarak değerlendirebiliriz.

Vakıflar bünyesinde yer alan eğitim kurumlarının ihtiyaç duyduğu harcamaların tamamı vakıf kurucusu tarafından vakfiyede ayrıntılarıyla belirlenen kurallar çerçevesinde vakıf kaynaklarından karşılanmaktaydı. Prensip olarak vakıfların her türlü hizmeti ücretsiz olduğu gibi vakıfların desteklediği eğitim kurumlarının hizmetleri de ücretsiz olup bu hizmetlerden faydalanan kişilerden herhangi bir adla bir ücret talep edilmezdi. Bunun içinde eğitim hizmetleri bulunduğu gibi öğrencilere sağlanan iaşe ve ibate imkânları da tamamen vakıf kaynaklarından finanse edilir, herhangi bir şekilde ücret istenmezdi. Sayılan hizmetlerin tamamı vakıf için tahsis edilen kaynaklardan elde edilen gelirlerle finanse edilirdi.

Burada vurgulanması gereken önemli bir husus, vakıflar için ayrılan kaynakların genellikle vakfın giderlerini karşılayacak seviyede olmasıdır. Çoğu zaman vakıfların gelirleri giderlerinden fazla olurdu. Ortaya çıkan gelir fazlası bir ihtiyat akçesi olarak muhafaza edilir, herhangi bir sebeple vakfın gelirlerinde azalma olduğunda veya beklenmeyen giderlerle karşılaştığında kullanılırdı. Bu imkân sayesinde vakıfların ek bir kaynağa ihtiyaç duymadan kendi imkânlarıyla ve uzun yıllar boyunca hizmetlerini sürdürebildiği bir işleyişe sahip oldukları görülmektedir.

Vakıflar yönetimden sorumlu olan mütevellî ile birlikte hizmetlerinin büyüklüğüne göre ihtiyaç duyulan sayıda personel istihdam etmekteydi. Vakıf kurumlarda istihdam edilecek kişilerin kimler olduğu, sahip olması gereken özellikler, yapacakları işin mahiyeti, ödenecek ücretler ve çalışma düzenleri ile ilgili detaylar genellikle vakfiyelerde kayıt altına alınırdı. Mütevellî vakfın yönetiminden birinci derecede sorumlu olan kişiydi. Nâzırın görevi ise vakfın işleyişini denetlemektir. Kâtipler kayıt işleri ve muhasebeden sorumlu idi. Câbî denilen görevlilerin sorumluluk alanı ise vakfın gelirlerinin tahsilinden ibaretti. İdarî personeli oluşturan bu görevlilerin yanında vakıf bünyesinde vakfın hizmet alanına göre ihtiyaç duyulan görevliler de istihdam edilirdi. İmam, müezzin, hatip, vaiz gibi cami görevlileri, mektep ve medreselerde ders verecek müderris ile muallim ve muid bulunurdu. Dârüşşifa, imaret ve diğer birimlerde de yine verilen hizmete göre uygun vasıfta görevliler yer alırdı. Özellikle Ayasofya, Fatih ve Süleymaniye gibi büyük vakıflarda görev yapan personel sayısının oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Süleymaniye vakfiyesinde kaydedilen görevlilerin sayısı 759’dur (*Süleymaniye Vakfiyesi*, 1962: 8-11).

Medreselerde eğitim hizmetlerini yürütmek için istihdam edilen öğretim kadrosu müderris, muallim, muid, mülazım ve halife gibi adlar alan kişilerden oluşmaktaydı. Müderris ve diğer görevlilerin sahip olması gereken niteliklerle yapacakları görevler vakfiyelerde ayrıntılı olarak tarif edilirdi. Ayrıca her birinin yaptığı görev karşılığında alacağı ücretlere de yine vakfiyede yer verilirdi. Vakfiyelerde belirtilen hususlara riayet edilir, özellikle ücretlerin gerektiği şekilde ödenmesine büyük önem verilirdi. Özellikle müderris ücretlerinin diğer öğretim kadrosuna göre yüksek oluşu dikkat çekicidir.

Kademeli bir eğitim sistemi oluşturan Osmanlı medrese sisteminde medresenin derecesi aynı zamanda o medresede görev yapan müderrisin günlük ücretini ifade etmektedir. Eğitimini tamamlayarak gerekli aşamaları geçtikten sonra müderrislik yapmaya başlayan kişi sisteme dahil olmakta ve alt kademelerden başlayarak meslekte ilerleme imkânına sahip olmaktaydı. Yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı ve altmış üstü medreselerde ders veren bir müderris, geldiği kademeye denk düşen ücreti almaya hak kazanmaktaydı. Bu sistemde müderrislerin tecrübe ve birikimleriyle uyumlu şekilde artan bir ücret sistemine sahip oldukları görülmektedir. Osmanlı medrese sisteminde en yüksek kademeyi oluşturan Süleymaniye medreselerinde görev yapan müderrislerin günlük ücretleri 60 akçe olarak belirlenmiş, dârülhadis müderrisi ve muhaddisler için 50 akçe olan bu ücret tıp medresesindeki müderrisler için 20 akçe olarak tayin edilmiştir. Mektep mualliminin ücreti ise 8 akçedir. Müderrisler dışında kalan ve yardımcı öğretim kadrosu olarak değerlendirilebilecek muallim, muid, mülazım ve halifelerin ücretleri ise müderrislerle mukayese edildiğinde nispeten daha düşük seviyelerde belirlenmiştir. Süleymaniye medreselerinde görevli muidlerin her biri için günlük 5 akçe, mektepte görevli halife için ise 3 akçe ücret tayin edilmiştir. Bu ücretler piyasa şartlarına göre yüksek bir seviyede belirlenmiştir.

Öğretim kadrosu dışında kalan diğer vakıf görevlilerinin ücretleri ise yaptıkları görevin mahiyetine ve vakıfların imkânlarına göre değişebilmektedir. Kütüphane görevlisi (hâfız-ı kütüp), kâtip, kapıcı, hizmetli, temizlikçi (kennâs), kandilci, noktacı (çalışanların devam durumlarını kontrol eden görevli) gibi vakıf çalışanları 2'şer, 3'er akçe gibi ücretler almaktaydılar. Süleymaniye medreselerinde görevli kapıcı, temizlikçi, kandilci gibi görevliler 2'şer akçe, noktacı ise 3 akçe ücret almaktaydı (*Süleymaniye Vakfiyesi*, 1962: 8-10).

Vakıflarda görev yapan personel aldıkları ücretlerin yanında ilave birtakım imkânlarla da sahipti. Meşruta binaları vakıf görevlilerinin ücretsiz olarak ikamet etmesi için tahsis edilen meskenlerdir. İmaretler fakir ve muhtaçlar için ücretsiz yemek temin ettikleri gibi vakıf çalışanları ve öğrenciler de bu yemeklerden istifade imkânına sahipti. Bunun yanında mektep ve medreselerin öğretim kadroları ile öğrencileri vakıfların işlettikleri dârüşşifa, dârüttıp gibi sağlık tesislerinden de yararlanabilmekteydi. İhtiyaç halinde vakıf kaynaklarından emeklilik maaşı (tekaüt akçesi) veya ilimle meşgul olan kişileri desteklemek için maaş bağlandığı da görülmektedir (BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 2, s. 4, 39 numaralı hüküm; s. 230, 2052, 2053 ve 2054 numaralı hükümler).

Vakıfların desteğiyle sürdürülen eğitimlerin en önemli özelliği öğrencilere yönelik her türlü hizmetin ücretsiz oluşudur. Eğitim öğretimin yanında öğrencilerin iâşe ve ibate ihtiyaçları da vakıflar tarafından ücretsiz olarak karşılanırdı. Öğrenciler kendilerine tahsis edilen medrese binalarında müstakil odalarda ücretsiz barınabildikleri gibi yemek ihtiyaçları da vakıfların işlettiği imaretler tarafından karşılanmaktaydı.

Öğrencilere verilen her türlü hizmetin ücretsiz olmasının yanında özellikle Osmanlı döneminde yaygın bir şekilde görülen bir başka destek medreselerde okuyan öğrencilere günlük ücret verilmesi uygulamasıdır. Genellikle vakfiyelerde vakıf çalışanlarının ücretleri düzenlenirken öğrencilerin de bir vakıf çalışanı gibi listeye dahil edildikleri, medrese eğitimi alacak öğrencilere eğitimleri süresince düzenli bir gelir tahsis edildiği görülmektedir. Özellikle yüksek dereceli medreseler ile ihtisas medreselerinde eğitim gören öğrenciler için günlük belirli bir ücret takdir edilmekteydi. Vakfiyelerde tayin edilen bu ücretlerin diğer personelle birlikte öğrencilere düzenli bir şekilde ödendiği anlaşılmaktadır. Süleymaniye medreselerinde eğitim gören talebelerin her biri için vakfiyede belirlenen günlük ücret 2 akçedir (*Süleymaniye Vakfiyesi*, 1962: 8-10). Benzer uygulamaların sıbyan mekteplerinde de olduğu bilinen bir husustur. Pek çok örnekte öğrencilere belli bir ücret ödenmesinin yanında kıyafet alınması, kitaplarının temini gibi yardımlar da yapılmaktaydı.

Eğitim hizmeti veren her türlü bina ve tesisin ihtiyaç duyduğu bakım ve tamirler vakıflar tarafından gerçekleştirilmekte ve masrafları ilgili vakfın bütçesinden karşılanmaktaydı. Bazı vakıflarda inşaat işlerinde uzman personelin istihdam edildiği, diğer

çalışanlarla birlikte bennâ (inşaat ustası, kalfa), meremmetçi (tamirci), kurşuncu, su yolcu gibi görevlilerin de bulunduğu görülmektedir.

Vakıf binaların tamir ve bakım ihtiyaçları için gerekli tahsisat kuruluş aşamasında öngörülerek buna göre düzenleme yapılmaktaydı. Bütçeden ayrılan kaynakların yanında özellikle vakıfların zevât olarak adlandırılan gelir fazlası uzun vadede bu tür ihtiyaçlar için değerlendirilmekteydi. Ortaya çıkabilecek olağan dışı tamirat ve tadilat masrafları için öncelikli olarak zevât kullanılırdı. Herhangi bir sebeple kullanılamaz hale gelen vakıf tesisleri yeniden işler hale getirilinceye kadar diğer harcamalar askıya alınarak gerekli tamiratlar yaptırılırdı. Vakıf binalarında yangın, deprem, sel vb. bir sebeple veya zamanla ortaya çıkan tahribat sebebiyle vakfın faaliyetlerini aksatacak derecede bir hasar meydana gelirse vakfın kaynakları öncelikli olarak bunun giderilmesi için kullanılırdı. Gerek duyulduğunda vakfın diğer faaliyetleri de durdurulur, öncelikle vakıf alt yapısının sağlıklı bir şekilde işler duruma getirilmesi sağlanırdı. Vakıf kaynaklarının yetersiz kalması durumunda ise dış kaynak arayışına girilirdi, başka vakıflardan borç alınması veya şahısların yardım ve bağışları vasıtasıyla ihtiyacın karşılanması yoluna gidilirdi. Zamanla yıpranarak kullanılamaz hale gelen vakıf tesisler kimi zaman devreye giren yeni bir hayır sahibinin bağışlarıyla tamir veya ihya edilirdi. Bazı örneklerde de yeni vakıflar oluşturularak veya mevcut vakfa yapılan ilave tahsislerle vakıf tesislerinin işler hale getirildiği ve hizmetlerin sürdürüldüğü görülmektedir.

Sayılanların dışında, vakfın kuruluş amacına yönelik olarak gerçekleştirilen hizmetler için ihtiyaç duyulan harcamalar yine vakfiyede belirlenen şekilde vakfın kaynaklarından karşılanırdı. Aydınlatma giderleri, bayramlarda, mübarek gün ve gecelerde yapılan dinî merasimlerin icrası ve ikramlar için yapılan masraflar, öğrencilere piknik yaptırılması, kıyafet temini gibi harcamalar sayılabilir. Bu tür faaliyetler için çoğu zaman ilave vakıfların kurulduğu ve gerekli kaynağın bu vakıflar tarafından oluşturulduğu görülmektedir.

Eğitim hizmetlerinin vakıflar eliyle oluşturulan kaynaklarla finansmanı metodu özellikle Osmanlı uygulamasında açık bir şekilde görülebilmektedir. Bu sistemle eğitim faaliyetlerinin devlete yük oluşturmadan kamu kaynakları dışında ve bağımsız bir sistem içinde finansmanını sağlayan bir yapı oluşturulmuştur. Bu sistem gündelik siyasî gelişmelerin ve kısa süreli iktisadî krizlerin eğitim faaliyetleri üzerindeki etkisini en aza indirerek istikrarlı

bir şekilde sürdürülmesine imkân sağlamaktaydı. Uzun vadeli gelişmelerin eğitim sisteminde yol açabileceği olumsuz etkiler de yine sağlanan ilave kaynaklarla veya yeni kurulan vakıflarla giderilmeye çalışılmaktaydı.

Vakıf sisteminin ve vakıflar eliyle finanse edilen eğitim kurumlarının modern eğitim kurumlarının oluşturulduğu dönemde de önemini kaybetmediği, hatta yeni kurulan eğitim kurumlarının da yine vakıf kaynaklarıyla finanse edildiği görülmektedir. Osmanlı son döneminde kurulan ve günümüzde de faaliyetlerini sürdüren Darüşşafaka ve Pertevniyal Lisesi gibi eğitim kurumlarının finansmanı için zengin vakıflar oluşturulmuştur. Keza günümüzde vakıflar eliyle işletilen ilk, orta ve lise düzeyinde pek çok eğitim kurumu bulunduğu gibi 2022 tarihi itibarıyla yetmiş sekiz vakıf üniversitesi faaliyetlerine devam etmektedir (bk. Vakıf Üniversiteleri).

KAYNAKÇA

- BOA. *Mühimme Defterleri*. nr. 2.
- Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara 1988.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul 1976.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*. C. I, Ankara 1972.
- Erünsal, İsmail E. *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*. İstanbul 2018.
- a.mlf. *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*. Ankara 2008.
- a.mlf. *Yirmi İki Mürekkep Damlası: Osmanlı Sosyal ve Kültür Tarihi Üzerine Sohbetler*. söyleşi: H. Solak. İstanbul 2021.
- Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*. haz. K. E. Kürkçüoğlu. Ankara 1938.
- İpşirli, Mehmet. "Enderun". *DİA*. 1995, XI, 185-187.
- a.mlf. "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı". *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. ed. E. İhsanoğlu. İstanbul 1994, I, 257-259.
- İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*. nşr. Ö. L. Barkan – E. H. Ayverdi. İstanbul 1970.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netâyicü'l-Vukûât: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*. sad. N. Çağatay. Ankara 1980.
- Özcan, Tahsin. "Vakıf ve Eğitim: Osmanlılarda Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı". *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*. ed. F. Aydın v.dğr. İstanbul 2019, s. 287-300.
- a.mlf. *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara 2003.
- Süleymaniye Vakfiyesi*. haz. K.E. Kürkçüoğlu. Ankara 1962.

Tahsin ÖZCAN